

UOT – 581.9

ZƏYƏMÇAYIN “ADA BİTKİLİYİ” VƏ ONUN DİNAMİKASI

G.M.QULİYEVƏ
Gəncə Dövlət Universiteti

Təbii ehtiyatların potensial imkanlarının aydınlaşdırılması - onlardan səmərəli istifadə olunması və mühafizəsinin elmi əsaslarının işlənilib hazırlanmasını təmin edir. Zəyəmçay vadisi Azərbaycanın qərb bölgəsinin unikal ərazilərindən biri olub, bioloji müxtəlifliyinin zənginliyinə görə fərqlənir. Vadi üçün yüksək dağ çəmənləri, meşə bozqır, səhra və yarım səhra floristik kompleksləri xarakterikdir. Vadinin təbii coğrafi şəraiti özünəməxsus olub başqa ərazilərdən mülayim quru kontinental şəraiti ilə xarakterizə olunur. Dağ landşaftlarının kserofitləşməsi Zəyəmçay vadisində xüsusilə Xınnə dərəsində mezofit assosiasiyaların formalaşmasına şərait yaradır.

Açar sözlər: ada bitkiliyi, intrazonal, cins, növ, subasar

Zəyəmçay uzunluğu 90 km, hövzəsinin sahəsi 942 km²-dir. Şahdağ silsiləsinin şimal yamacından axan Şəkərbəy və Çətindəre çaylarının birləşməsindən əmələ gəlir. Mənbəyi Şəkərbəy qolu başlayan yerdə, 2020 m yüksəklikdə yerləşir.

Zəyəmçay, Qaramuradçaya qovuşana qədər şimaldan cənuba doğru, sonra istiqamətini kəskin şəkildə dəyişib qərbə Çətindəre çayının qolu ilə qovuşandan sonra isə cənub-şərq istiqamətinə doğru axır. Ağbaşlar kəndinə qədər olan məsafədə çay dərin və dar dərələrlə coşqun axır. Aşağı hissədə yatağı genişlənir və Yanıxlı kəndindən başlayaraq düzənlik sahəyə çıxır. Ağbaşlı və Xınnə dərəsi ərazisində Zəyəmçayında ozunə məxsus “ada bitkiliyi” formalaşır.

Şəkil 1. Zəyəmçayda “ada bitkiliyi”

“Ada bitkiliyi” Zəyəmçayın orijinal və qeyri-adi yerlərindən biridir. Burada su sünbülçiçəyi (*Eichhornia crassipes*), gülxətmi çiçəyi (*Althaea*), zəncirotu (*Taraxacum*), *S. glutinosa*, *S. Viridis L.*, *S. aethiopsis L.*, *Teucrium hyrcanum L.*, *T. polium L.*, *Ajuga orientalis L.*, *Siderites montana L.*, *Mentha vulgare L.*, *Origanum vulgare L.*, *Nepeta aquatica L.*, *N. longifolia L.*, *Salvinia natans*, *Thelypteris palustris*, *Symphitum podcubicum*, *Carex depauperata*, *C. Disticha*, *C. Erycetorum.*, *Cladium*

mariscus, *Schoenoplectus mucronatus*, *İris pseudonotha*, *Lythrum thesioides*, *Nuphar lutea*, *Nymphaea alba*, *Calamagrostis canescens*, yarım kollardan *Tamarix Hohenackeri bge*, *T. Florida*, *T. Leptopetala*, *T. Ramosissima L* və s. növlərə rast gəlinir. [5,6,7]

Zəyəmçayın Xınnə dərəsindən keçən hissəsinin coğrafi vəziyyəti “ada bitkiliyinin” tez-tez sıradan çıxmasına şərait yaradır. Bu ərazi əsasən yulğun və sıx qamış bitki örtüyü ilə örtülərək ilin əlverişli iqlim şəraitinin göstəricisidir. Adaptativ təkamül prosesi nəticəsində həmin növlər tolerantlıq qabiliyyəti qazanmışlar. Onların ekoloji modifikasiyası su mühitinin dəyişirilməsinin indikatoru hesab oluna bilər. Həmin növlər il müddətində çayın iqlim şəraitinə uyğunlaşa bilmək imkanları da qazanmışlar. Bu bitkilər su- torpaq, su- helofitlər, suya yarım cümüş və suda üzən – lestofitlər, həmçinin suya tam cümüş hidatofivlər kimi ekoloji qruplara ayrılır. Morfoloji özünəməxsusluğu ilə (uzungövdəli, rozet tipli) xarakterizə olunur. Çayların mənbələrindən başlayaraq sellərin formalaşdığı hər iki sahildə ot və meşə örtüyü salınmışdır.

Şəkil 2. Zəyəmçay iyul (2016) daşqınından sonra

Şəmkirşay hövzəsi üçün müxtəlif səviyyələrdə hidrobiosenozlara rast gəlinir. Lakin bu hidrobiosenozların mövcud olma dövrüünü o qədər də yüksək deyil. Mart-iyun aylarında qarın əriməsi nəticəsində böyük daşqınlar əmələ gəlir. Bu aylarda çayın illik axımının 60-70%-i axır. Bu cür daşqınlara 2016 cı ilin iyun ayında baş vermişdir. Daşqın nəticəsində Zəyəmçayın Xınna dərəsi ərazisindəki 30m² “ada bitkiliyi” daşqın nəticəsində məhv olmuşdur.

Aşağıda A.A.Qaluşko 1980; Qeyni S 1993; Lixovid H.Q., 1999 əsaslanaraq [1,2,3,4] Zəyəmçay vadisinin su və su sahil bitkiliyinin təsnifatı verilir:

1. *Myriophyllum spicatum* uzun gövdəli coxillik hidotofit

2. *Potamogeton filiformis* coxillik, kökümsovlu, orta hündürlüklü ekobiomorf

3. *Lemna trisulca* coxillik orta hündürlüklü ekobiomorf

4. *Potamogeton natans* orta hündürlüklü coxillik plestofit

5. *Veronica beccabanga*, *Glyceria notata* coxillik kökümsovlu helofit

6. *Phragmites australis*, *Tupha laxmanni* coxillik uzungövdəli helofit

7. *Agrostis stolonifera* orta hündürlüklü rozet tipli helofit

8. *Tupha latifolia*, *T. Angustifolia* coxillik kökmevvelı rozet tipli helofit

9. *Scirpus lacustris*, *S.hypolyti* coxillik rozet tipli orta hündürlüklü helofit

Göstərilən növlər Zəyəmçay hövzəsinin su biosenozlarında təkamül nəticəsində formalaşmış bioindikatorlarolub, bitki genofondunun qorunub saxlanması mühim rol oynayır.

ƏDƏBİYYAT

1.Галушко А.И.Флора Северного Кавказа. Определитель. – Ростов: Изд-во РГУ, 1978 -317с. 1980 -350с; 2.Гейны С. Макрофиты – индикаторы изменений природной среды.-Киев: Наукова думка 1993- 199с; 3.Лиховид Н.Г. Жизненные формы водных макрофитов Центрального Предкавказья \ \ Вестник Ставропольского государственного университета. 1999 с.75-79. 4.Серебряков И.Г. Экологическая морфология растений. М.: Высшая школа 1962 – 378с. 5. Əsgərov A. Azərbaycan Florasının Konspekti -2010- 183s. 6. Конспект Флоры Кавказа СПб.унив. т.1, 2003, т.2 2006, 3. 2008. 7.Флора Азербайджана, т. 1-8, Баку 1950 -1961

«Островные растения» Зеймчая и его динамика

Г.М.Кулиева

Долина реки Зейм одна из уникальных частей западного Азербайджана и отличается богатством биоразнообразием. Для долины характерны флористические комплексы высокогорных лугов, лесостепь, пустыни и полупустыни. В статье дается информация о закономерности распространения и флоры растительности Зеймчайской долины.

Ключевые слова: островное растение, интразонал, род, вид, пойма

The Zeyamchay's island plant and its dynamics

G.M.Guliyeva

River Valley Zeyam one of the unique parts of western Azerbaijan and different biodiversity wealth. For the valley is characterized by floristic complexes alpine meadows, steppe, desert and semi-desert. This article provides information on patterns of distribution of flora and vegetation Zeyamchay Valley.

Key words: island plant, intrazonal, genus, species, floodplain

gulya1979C@mail.ru